

BEZPOŚREDNIE INWESTYCJE ZAGRANICZNE

W GOSPODARCE REGIONU
TEORIA I PRAKTYKA

AGNIESZKA KŁYSIK-URYSZEK

CeDeWu.pl
Wydawnictwa Fachowe

BEZPOŚREDNIE INWESTYCJE ZAGRANICZNE

W GOSPODARCE REGIONU
TEORIA I PRAKTYKA

AGNIESZKA KŁYSIK-URYSZEK

CeDeWu.pl
Wydawnictwa Fachowe

Recenzja: prof. dr hab. Marian Gorynia, UE w Poznaniu

© Copyright do wydania polskiego CeDeWu Sp. z o.o.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Zabronione jest kopiowanie, przetwarzanie i rozpowszechnianie w jakimkolwiek celu oraz postaci bez pisemnej zgody autora i wydawcy.

Zdjęcie (grafika) udostępniona dzięki iStockPhoto.com

Projekt okładki: Agnieszka Natalia Bury

DTP: CeDeWu Sp. z o.o.

Wydanie I, Warszawa 2010

Wydanie I elektroniczne, Warszawa 2020

ISBN 978-83-7556-313-9

ISBN 978-83-7941-290-7

EAN 9788375563139

Wydawca: CeDeWu Sp. z o.o.

00-680 Warszawa, ul. Żurawia 47/49

e-mail: cedewu@cedewu.pl

Studio DTP: (4822) 396 15 06

Redakcja wydawnictwa: (4822) 396 15 03

Sekretariat zarządu: (4822) 374 90 20, 374 90 22

Księgarnia Ekonomiczna

00-680 Warszawa, ul. Żurawia 47

Tel.: (4822) 396 15 00...01

Ekonomiczna Księgarnia Internetowa

www.cedewu.pl

Made in Poland

Spis treści

Wprowadzenie	7
---------------------------	---

Część I – Aspekty teoretyczne

Rozdział 1

Region jako przedmiot badań ekonomicznych	11
1.1. Definicja regionu	11
1.2. Typy struktury przestrzenno-gospodarczej regionu	14
1.3. Rozwój gospodarczy regionu	17
1.3.1. Pojęcie rozwoju	18
1.3.2. Klasyfikacja regionów według poziomu rozwoju	20
1.4. Determinanty rozwoju regionów	24
1.4.1. Czynniki strukturalne	25
1.4.2. Inwestycje	32
1.4.3. Innowacje i postęp technologiczny	36
1.5. Miary oceny sytuacji gospodarczej regionu	38
1.5.1. Wskaźniki klasyczne	40
1.5.2. Zakorzenienie i internacjonalizacja działalności produkcyjnej regionu	42
1.5.3. Innowacyjność regionu	44
1.5.4. Ocena pozycji konkurencyjnej gospodarki regionu	46

Rozdział 2

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ) w regionach

w świetle teorii i badań empirycznych	57
2.1. BIZ jako forma ekspansji przedsiębiorstwa na rynku zagranicznym	57
2.1.1. Definicje i formy BIZ.....	57
2.1.2. Przyczyny podejmowania BIZ w świetle teorii.....	60
2.1.3. Motywy BIZ	65
2.2. Region jako środowisko dla BIZ	68
2.2.1. Znaczenie makrootoczenia w regionie	68
2.2.2. Znaczenie mikrootoczenia w regionie	74
2.3. Skutki BIZ w regionach goszczących – przegląd badań	79
2.3.1. Ogólnogospodarcze efekty BIZ	80
2.3.2. Wpływ BIZ na rynek pracy	83
2.3.3. Rola BIZ w kształtowaniu konkurencji.....	87
2.3.4. Znaczenie BIZ dla postępu technologicznego i dyfuzji wiedzy	90

Część II – Case study

Rozdział 3

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w gospodarce regionu łódzkiego	115
3.1. Województwo łódzkie jako miejsce lokowania inwestycji	115
3.1.1. Ocena sytuacji gospodarczej	116
3.1.2. Atrakcyjność inwestycyjna.....	122
3.2. Charakterystyka spółek z udziałem kapitału zagranicznego	125
3.2.1. Problemy badawcze.....	125
3.2.2. Struktura gałęziowa i geograficzna inwestycji zagranicznych.....	127
3.2.3. Zatrudnienie i wynagrodzenia	132
3.2.4. Struktura przychodów.....	137
3.2.5. Działalność eksportowa i importowa.....	140
3.2.6. Działalność inwestycyjna	154
3.3. Działalność inwestorów zagranicznych w Łódzkiej Specjalnej Strefie Ekonomicznej.....	161
3.3.1. Cele i warunki inwestowania	162
3.3.2. Charakterystyka inwestorów	163
3.3.3. Nakłady inwestycyjne i zatrudnienie	166

3.3.4. Struktura gałęziowa inwestorów	171
3.3.5. Działalność inwestorów w podstrefach	172
3.4. Wyniki badania ankietowego przemysłowych spółek z udziałem kapitału zagranicznego	177
3.4.1. Założenia i metody badawcze	177
3.4.2. Charakterystyka spółek.....	179
3.4.3. Zatrudnienie i szkolenia	183
3.4.4. Działalność badawcza, innowacyjna i handlowa przedsiębiorstw.....	186
3.4.5. Współpraca lokalna	189
3.4.6. Ocena warunków prowadzenia działalności w regionie łódzkim	195
Zakończenie	209
Aneks.....	212
Bibliografia.....	213

Wprowadzenie

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ) stanowią istotny element gospodarki otwartej, szczególnie w okresie intensywnych procesów globalizacyjnych. Największe przepływy prywatnego kapitału długoterminowego odnotowuje się pomiędzy krajami wysoko rozwiniętymi, jako efekt międzynarodowych fuzji i przejęć. Kraje Europy Środkowowschodniej, w tym Polska, stają się coraz ważniejszą odbiorcą BIZ. Sprzyjają temu procesy intensywnego wzrostu i rozwoju oraz otwierania się gospodarek po 1989 roku. Katalizatorem napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych okazało się także przystąpienie do Unii Europejskiej.

Znaczenie bezpośrednich inwestycji zagranicznych dla gospodarki przyjmującej stało się przedmiotem wielu badań przedstawianych zarówno w literaturze światowej, jak i polskiej. Powszechnie dominuje przekonanie, iż dzięki przewadze konkurencyjnej i innowacyjności, spółki z udziałem kapitału zagranicznego (BIZ) mogą stać się ważnym czynnikiem korzystnych zmian strukturalnych oraz pozytywnie oddziaływać na całą gospodarkę przyjmującą. Jednakże pozytywne skutki napływu BIZ nie są wcale jednoznaczne ani na gruncie teorii, ani wyników badań empirycznych.

Ze względu na fakt, iż większość dotychczasowych badań skoncentrowana była na poziomie makro, tj. gospodarek narodowych, pojawia się potrzeba rozszerzenia analizy i przeformułowania głównych założeń i koncepcji na poziom mezo, tj. regionalny. Trzeba bowiem zauważyć, że w ostatnich latach znacząco wzrasta autonomia regionów, a co za tym idzie, także ich rola jako podmiotów gospodarki krajowej i światowej. Celem książki jest przedstawienie specyfiki relacji BIZ z otoczeniem regionalnym, a także potencjalnych pozytywnych i negatywnych konsekwencji pojawienia się inwestorów zagranicznych w środowisku lokalnym. Dodatkowo, za cel postawiono także ocenę wpływu spółek z udziałem kapitału zagranicznego (spółek BIZ) na gospodarkę przykładowego regionu – województwa łódzkiego. Szczegółowo przeanalizowana została struktura podmiotowa, gałęziowa i geograficzna spółek z udziałem kapitału zagranicznego w regionie, ich działalność inwestycyjna, produkcyjna oraz importowa i eksportowa, a także ich wpływ na rynek pracy, innowacyjność oraz zakres powiązań z podmiotami lokalnymi.

Książka ma charakter interdyscyplinarny. Łączy elementy ekonomiki regionalnej z dorobkiem teoretycznym dotyczącym bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Składa się z dwóch części. W pierwszej przedstawiono zagadnienia związane z regionem i rozwojem gospodarczym obserwowanym na poziomie mezo, a także problematykę bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ). Szczególny nacisk położony został na analizę działania spółek z udziałem kapitału zagranicznego (spółek BIZ) w otoczeniu regionalnym oraz ich wpływu na gospodarkę regionu. Część druga książki – *case study* – stanowi empiryczną weryfikację diskutowanych zagadnień na przykładzie województwa łódzkiego. Źródłem danych do analizy były niepublikowane dane statystyczne GUS, informacje uzyskane z Łódz-

kiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej oraz wyniki badania ankietowego i wywiadów eksperckich przeprowadzonych wśród kadry zarządzającej spółek BIZ działających w województwie łódzkim. Główny nacisk badania ankietowego położony został na spółki zajmujące się przetwórstwem przemysłowym – ze względu na ich dominujący udział w strukturze BIZ w województwie łódzkim.

Książka adresowana jest do wszystkich osób zainteresowanych problematyką bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz rozwoju regionu, a także szeroko rozumianych międzynarodowych stosunków gospodarczych (ekonomii międzynarodowej). Może być przydatna zarówno dla środowiska akademickiego i studentów, praktyków gospodarczych, jak i administracji publicznej. Stanowi ona syntetyczną prezentację potencjalnych efektów napływu BIZ do regionów w różnych warunkach ekonomicznych oraz zawiera wskazówki, które pomogą maksymalizować korzyści działania inwestorów zagranicznych w środowisku regionalnym i lokalnym.

Część I – Aspekty teoretyczne

Region jako przedmiot badań ekonomicznych

Region odgrywa ważną rolę we współczesnych badaniach ekonomicznych. Specyfika gospodarki regionalnej jest przedmiotem zainteresowania zarówno teoretyków, jak i praktyków życia gospodarczego. Dzięki sukcesywnemu wzmacnianiu pozycji, kompetencji i samodzielności władz regionalnych, wzrasta znaczenie regionu w strukturze nie tylko krajowej, a coraz częściej także międzynarodowej. Regiony przestają pełnić rolę jedynie administracyjnych elementów większej całości funkcjonalnej, ale w sposób aktywny oddziałują na zmiany swojej sytuacji gospodarczej i na swoje miejsce w gospodarce światowej.

Z tego punktu widzenia, bardzo istotne jest szczegółowe poznanie mechanizmów funkcjonowania gospodarki na poziomie regionu, oraz czynników mogących wywołać pożądane przez społeczeństwo efekty. Badania w tym zakresie prowadzone są od połowy ubiegłego stulecia, jednak nadal brakuje całościowych koncepcji wyjaśniających działanie regionalnych mechanizmów gospodarczych, m.in. w kontekście uczestnictwa w światowym systemie wymiany czynników produkcji i dóbr. Główna trudność opracowania kompleksowego podejścia polega na tym, iż struktura społeczno-gospodarcza regionów może być tak bardzo zróżnicowana, że nie sposób wskazać uniwersalnych prawd i mechanizmów jej funkcjonowania. Potencjał i zasoby regionu są uzależnione od położenia geograficznego i historycznie ukształtowanej struktury społeczno-ekonomicznej. W dużym stopniu determinowane są również przez czynniki o charakterze ogólnokrajowym. W efekcie każdy region wypracowuje własną, unikatową ścieżkę rozwoju gospodarczego.

Bogata literatura przedmiotu dostarcza wielu, często konkurencyjnych wobec siebie, koncepcji teoretycznych. Przyjęte ramy badawcze i definicja obszaru analizy determinują nie tylko jakość uzyskanych wyników, ale przede wszystkim ich porównywalność w szerszej skali. Kluczową rolę odgrywa zatem precyzyjne określenie zakresu badawczego i przyjętej metodologii.

1.1. Definicja regionu

Termin „region” pochodzi od greckiego słowa „regio”, „regionis”, co literalnie oznacza ruch w określonym kierunku, ale także przestrzeń, okolice, krainę. Dziś pojęcie to, które w zbliżonej formie weszło do wielu języków, używane jest w drugim znaczeniu greckiego słowa. Regionami nazywa się względnie jednolite obsza-

ry wyróżniające się cechą lub zbiorem cech charakterystycznych, zarówno naturalnych (przyrodniczo-geograficznych), jak i antropogenicznych¹. W literaturze wyróżnia się regiony: geograficzne, gospodarcze, kulturowe, administracyjne, społeczne, demograficzne, urbanistyczne, krajobrazowe itp. Różnorodność ujęć utrudnia właściwą interpretację stosowanych określeń. Konieczne jest zatem usystematyzowanie pojęć i kategorii wykorzystywanych w niniejszej pracy.

W naukach społecznych, najczęściej stosowanymi kryteriami wyodrębniania regionów, są²:

- **cechy fizyczno-geograficzne (naturalne)**, takie jak: czynniki geologiczne, biologiczne, atmosferyczne, hydrologiczne itp. Według tych kryteriów wyróżnia się m.in. krainy, prowincje, zlewnie;
- **cechy ekonomiczno-przestrzenne (antropogeniczne)**, takie jak: infrastruktura, zasoby, zagospodarowanie terenu, tradycje wytwórcze, sieć osadnictwa, system dystrybucji, specjalizacja. W tym podziale wyróżnia się zagłębia, dystrykty, okręgi;
- **czynniki administracyjne (również będące wynikiem działalności człowieka)**: układ administracyjny państwa, cechy społeczne, polityczne, statystyczne, gospodarcze. W Polsce, regiony wyodrębnione wg takich kryteriów to województwa.

W ekonomii region określa się jako „funkcjonalną całość stanowiącą strefę oddziaływania centrum (np. dużego miasta), które jest źródłem informacji, zbiera produkty, organizuje pracę i konsumpcję, świadczy usługi. W myśl tej definicji wokół każdego dużego miasta istnieje region”³.

Z punktu widzenia spójności kraju, istotną kwestią jest relacja pomiędzy podziałem na regiony geograficzne, ekonomiczne i administracyjne. Wyznaczanie granic tych ostatnich może mieć charakter autorytarny i nie zawsze pokrywać się z naturalnym podziałem geograficznym czy społeczno-gospodarczym. Należy jednak dążyć do sytuacji, w której podział administracyjny kraju, w jak największym stopniu będzie pokrywał się z naturalnym. Optymalnie wyznaczony region powinien być jednolity pod względem geograficznym, historycznym, ekonomicznym oraz kulturowym. Ważne jest także poczucie tożsamości, odrębności i tradycji danej zbiorowości społecznej. Integruje to wewnętrznie region i determinuje określone postawy oraz zachowania ekonomiczne.

Znaczenie pojęcia region w nomenklaturze Unii Europejskiej precyzuje definicja zawarta we Wspólnotowej Karcie Regionalizacji⁴, będącej aneksem do uchwalonej przez Parlament Europejski „Rezolucji o polityce regionalnej Wspólnoty i o roli regionów”. Zgodnie z nią, region to „terytorium, które z geograficznego punktu widzenia stanowi wyraźną całość, bądź stanowi kompleks terenów, które tworzą zamkniętą całość, a których ludność charakteryzują określone wspólne elementy, przy czym chciałaby ona utrwalić i rozwinąć pewne wynikające z nich właściwości, aby pobudzić postęp kulturalny, społeczny i gospodarczy”⁵.

Podziały administracyjne krajów Unii Europejskiej znacznie różnią się pomiędzy sobą. Dla osiągnięcia porównywalności statystycznej, konieczne było wprowadzenie dodatkowej, jednolitej nomenklatury różnicującej jednostki terytorialne Unii Europejskiej – tzw. NUTS (*Nomenclatures des Unités Territoriales Statistiques*)⁶. Nomenklatura ta, opracowana przez Urząd Statystyczny Wspólnot Europejskich, początkowo wykorzystywana była dla celów wyłącznie statystycznych. Jednak w kolejnych latach została implementowana także jako podstawa operacji polityki regionalnej realizowanej przez Wspólnotę⁷, oraz do planowania i wdrażania projektów finansowanych z Funduszy Strukturalnych. Nomenklatura NUTS została umocowana prawnie (włączona do *acquis communautaire*) w 2003 roku wspólnym rozporządzeniem Parlamentu i Rady Europejskiej⁸. W Polsce nomenklatura NUTS została usankcjonowana rozporządzeniem Rady Ministrów w 2000 r.⁹

Podstawę klasyfikacji NUTS stanowią w większości istniejące jednostki administracyjne krajów członkowskich. Ich granice uwzględniają lokalne uwarunkowania demograficzne (m.in. język, pochodzenie etniczne), geograficzne (klimat, krajobraz – rzeki, góry) i historyczne. Są jasno wytyczone zgodnie z zasadą adekwatności (wydzielone regiony w sumie obejmują cały obszar kraju) oraz rozłączności (żaden obszar nie może jednocześnie należeć do dwóch lub więcej regionów)¹⁰, usankcjonowane prawnie, powszechnie znane i relatywnie stabilne. Spełniają również ważną rolę w systemach statystyki narodowej – stanowią podstawowy poziom zbierania, przetwarzania i upowszechniania informacji. Zatem, dzięki wyodrębnieniu poszczególnych poziomów NUTS na bazie istniejącej struktury administracyjnej, powstał bogaty i łatwo dostępny zbiór danych statystycznych w przekroju regionalnym. Istotnym kryterium delimitacji regionów NUTS jest także liczba ludności zamieszkującej dany obszar. Zgodnie z podstawowym podziałem wyróżnia się trzy szczeble regionalnych jednostek terytorialnych¹¹. Zostały one przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Nomenklatura NUTS

Poziom	Opis
NUTS I	największa jednostka podziału, obejmuje obszar zamieszany przez 3-7 milionów ludzi (np. niemieckie kraje związkowe – landy, w Polsce – makroregiony), uznana za odpowiedni poziom analizy problemów międzyregionalnych w skali Unii Europejskiej.
NUTS II	jednostka uznana za właściwy podmiot polityki regionalnej Wspólnoty pozwalająca na odpowiednie ujęcie problemów regionalnych w skali kraju. Obejmuje obszar zamieszany przez 800 tysięcy – 3 miliony ludzi (np. hiszpańskie lub francuskie regiony, w Polsce – województwa).
NUTS III	obszar zbyt mały by prowadzić kompleksowe badania regionalne, jednak odpowiedni do wdrażania poszczególnych instrumentów polityki regionalnej. Obejmuje obszar zamieszany przez 150-800 tysięcy ludzi (np. francuskie departamenty lub niemieckie powiaty, w Polsce – podregiony).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rozporządzenia (WE) NR 1059/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 maja 2003 roku w sprawie ustalenia wspólnej klasyfikacji Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NUTS)*, Dz.U. L.154 z 21.6.2003, Art.3, p 2 oraz J. Żebrowska-Cielek, *NUTS – Nomenklatura Jednostek Terytorialnych do celów statystycznych*, PARP, Warszawa 2001.

Podział według nomenklatury NUTS ma charakter ściśle hierarchiczny, co oznacza, że jednostka wyższego rzędu (np. NUTS I lub NUTS II) dzieli się zu-

pełnie na kilka jednostek niższego rzędu (odpowiednio NUTS II lub NUTS III)¹². Polskie województwa odpowiadają poziomowi NUTS II¹³. Dodatkowo, w państwach członkowskich wyodrębnia się dwa niższe poziomy lokalne, tzw. LAU¹⁴ (*Local Administrative Units*): LAU 1 i LAU 2, które często zwyczajowo nazywane są odpowiednio NUTS IV oraz NUTS V¹⁵. Podział taksonomiczny przyjęty w Unii Europejskiej jest spójny z optymalnym systemem hierarchii przestrzennej według modelu regionalizacji gospodarczej¹⁶. Zakłada on wyróżnienie regionów typu loco (lokalnych), mikro (mikroregiony), submezo (submezoregiony), mezo (mezoregiony – zwane też regionami podstawowymi) oraz makro (makroregiony). Najwyższym szczeblem hierarchicznym jest państwo składające się z kilku makroregionów. Polski podział administracyjny obowiązujący od 1999 r.¹⁷ jest spójny z systematyką NUTS. W niniejszej książce przedmiotem badań będzie regionalny poziom mezo (NUTS II).

1.2. Typy struktury przestrzenno-gospodarczej regionu

Region jest przedmiotem badań ekonomicznych w wielu aspektach. Najważniejsze to charakterystyka rynku, dominujące funkcje, środowisko naturalne, zasoby, potencjał, infrastruktura¹⁸, otoczenie społeczno-kulturowe *etc.* Analizując dany obszar w aspekcie wybranych cech charakterystycznych należy uwzględnić nie tylko ich bezwzględną wartość, ale także strukturę przestrzenną, która w znaczący sposób może stymulować lub hamować efektywność wykorzystania istniejących zasobów, a także tempo wzrostu i rozwoju gospodarczego.

Struktura przestrzenno-gospodarcza to specyficzny i niepowtarzalny układ powiązań i relacji występujących pomiędzy elementami w przestrzeni (np. podmiotami gospodarczymi, rynkiem, administracją lokalną i państwową itp.). Relacje te, kształtowane są pod wpływem czynników zarówno naturalnych (np. występowanie surowców, dostęp do morza czy bliskość atrakcyjnych krajobrazowo i turystycznie terenów), jak i antropogenicznych (np. struktura społeczna i gospodarcza, tradycje i kultura, urbanizacja czy infrastruktura).

Istotnym pojęciem wykorzystywanym w badaniach regionów jest tzw. „układ regionalny” lub „przestrzenny układ regionalny”. Jest to zbiór współzależnych elementów, w skład których wchodzi ludność, środowisko oraz zasoby gospodarcze. Ze względu na przestrzenny charakter wewnętrznej struktury tych czynników, wyróżnić można trzy podstawowe kategorie regionów¹⁹:

- strefowe (jednorodne, powierzchniowe) – mające jednorodną²⁰ (pod pewnymi względami) lub prawie jednorodną przestrzenną strukturę gospodarczą, które w sposób wyraźny wyróżniają się z obszarów sąsiednich. Przeważnie w regionach tego typu dominuje jednego rodzaju działalność (często o charakterze powierzchniowym), np.: rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo czy tury-

- styka lub określony przemysł. Pierwotnie dominująca funkcja może stwarzać korzystne warunki dla rozwoju innych funkcji pochodnych, uzupełniających strukturę ekonomiczną i nadających regionowi charakter heterogeniczny;
- węzłowe (spolaryzowane) – charakteryzujące się zróżnicowaną strukturą wewnętrzną. Ich układ przestrzenny oparty jest najczęściej na modelu centrum-peryferie, gdzie ośrodkiem centralnym (węzłem) jest niewielki obszar intensywnej działalności społeczno-gospodarczej (np. duża aglomeracja miejska lub ośrodek przemysłowy) skupiający w sobie funkcje centrum gospodarczego, finansowego, kulturalnego, naukowego i administracyjnego. Obszary peryferyjne zlokalizowane poza węzłem, stanowią zaplecze działalności gospodarczej głównej aglomeracji. Najczęściej delimitacja takich regionów polega na określeniu naturalnych granic ciężenia danych obszarów w kierunku tego lub innego miasta²¹;
 - kompleksowe – dysponujące rozwiniętą strukturą czynników wytwórczych, dzięki której możliwe jest zróżnicowanie specjalizacji gospodarki (przemysłowej, usługowej itp.). Kompleksowość jest wynikiem wszechstronności rozwoju z zachowaniem optymalnych proporcji pomiędzy poszczególnymi gałęziami produkcji dóbr i usług. Niekiedy za kompleksowe uważa się regiony dopiero wtedy, gdy zaistnieją silne międzygałęziowe i międzyzakładowe powiązania wewnątrzregionalne, nie tylko w sferze wymiany dóbr i usług, ale także tworzenia korzyści aglomeracyjnych. Występowanie regionów o takiej strukturze jest zjawiskiem stosunkowo nowym, wynikającym ze wzrostu autonomii regionów i postępu społeczno-gospodarczego.

Wraz z rozwojem gospodarczym kraju zmienia się rozkład dominujących funkcji, sposób wykorzystania przestrzeni czy rola regionów w ogólnokrajowym podziale pracy i dochodu. Zmiany te mają przeważnie charakter ewolucyjny gdyż zachodzą w dłuższej perspektywie czasowej – w ciągu dziesięcioleci lub nawet wieków. Istnieją także przykłady zmian bardzo dynamicznych, gdzie znaczne przeobrażenia struktury społeczno-gospodarczej następują na przestrzeni kilku lub kilkunastu lat: np. region o profilu rolniczym, dzięki odkryciu i eksploatacji złóż węgla może stać się regionem energetycznym.

Dominującą rolę w układzie regionalnym odgrywa miasto. Stanowi ono naturalne centrum skupiające funkcje endogeniczne, realizowane dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców oraz egzogeniczne (podstawowe, bazowe, miastotwórcze) realizowane na rzecz otoczenia²². Wielkość, zasięg oddziaływania i charakter funkcji realizowanych przez ośrodek centralny²³ determinuje charakter struktury przestrzenno-gospodarczej regionu. Z drugiej strony, funkcje ogólne miasta kształtowane są na skutek procesów zachodzących w regionach, m.in. zjawiska naturalnego ciężenia jednostek w kierunku centrum²⁴. To dzięki niemu (oraz procesowi industrializacji) możliwe jest wykształcenie się w regionie strefowym (przeważnie rolniczym) ośrodka miejskiego (o charakterze przemysłowym). Procesy urbanizacyjne i aglomeracyjne stanowią bowiem zachętę do lokowania działalności gospodarczej w jednym centralnym miejscu,

co wywołuje „reakcję łańcuchową” i w rezultacie przyczynia się do dalszego rozwoju miasta i regionu – zgodnie z modelem rozwoju aglomeracji²⁵.

Jak dotąd w praktyce obserwuje się głównie narastającą polaryzację regionalną: wzmacnia się potencjał ośrodka centralnego przy ograniczonych możliwościach rozwoju obszarów położonych z dala od centrum. Jednakże często przywoływany w literaturze podział na obszary peryferyjne i centrum ma charakter umowny, gdyż nie można jednoznacznie wskazać granicy pomiędzy nimi. Terytorialny zasięg oddziaływania centrum zależy od wielu czynników, przede wszystkim wielkości, dominujących funkcji, a także charakteru powiązań z otoczeniem. Na podstawie tych kryteriów (a w szczególności ostatniego) można wyróżnić przestrzenne strefy oddziaływania miasta. Do najczęściej cytowanych należy dychotomiczny podział na strefę bezpośredniego oddziaływania, w której związki miasta z otoczeniem są ściśle i stałe, oraz strefę wpływu, w której relacje są mniej ożywione lub sporadyczne²⁶.

W efekcie toczącej się w latach 70. XX w. w Polsce debaty nad układem planu przestrzennego zagospodarowania kraju opracowano katalog wskaźników, które pozwoliły określić zasięg obszarów miejskich i charakter struktury przestrzennej regionów²⁷. Pod uwagę brane były: odsetek ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych, odsetek zatrudnionych w przemyśle, odsetek ludności dwuzawodowej, gęstość zaludnienia i dynamika jego wzrostu, odsetek dojeżdżających do pracy do miasta centralnego oraz intensywność zabudowy w izbach na km². Na bazie tej definicji wyróżniono cztery strefy oddziaływania (zintegrowania) aglomeracji²⁸:

- obszar węzłowy – silnie zurbanizowany, zainwestowany i zintegrowany,
- obszar zurbanizowany – o wysokim udziale osób zatrudnionych poza rolnictwem (co najmniej 80%) oraz wysoką gęstością zaludnienia (pow. 200 osób/km²),
- obszar urbanizujący się – na którym odsetek osób zatrudnionych poza rolnictwem przekracza 50%, a gęstość zaludnienia wynosi min. 50 osób/km²,
- tereny otwarte – są to tereny wypoczynkowe dostępne w ciągu 45-minutowego dojazdu z miasta centralnego.

Współczesne badania struktury przestrzennej regionów bazują na dorobku historycznym, jednak uwzględniają także aktualnie dostępne dane statystyczne oraz specyfikę zróżnicowania badanych obszarów. Unijny program badawczy SPESP 2000 (*Study Programme on European Spatial Planning – Program Badawczy Europejskiego Planowania Przestrzennego*)²⁹ oparty został na koncepcji miejskich regionów funkcjonalnych (EFUA – Europejskie Funkcjonalne Obszary Miejskie³⁰). Do podstawowych kryteriów charakteryzujących regiony zaliczono: wskaźnik urbanizacji, gęstość zaludnienia obszarów wiejskich, stopień zróżnicowania struktury sieci osadniczej, odległość od miasta centralnego (ważona liczbą ludności), udział populacji metropolii w całkowitej liczbie ludności regionu (tzw. wskaźnik „nadrzędności”) oraz wielkość największego miasta (liczba ludności). W rezultacie wyróżnionych zostało sześć typów regionów występujących na obszarze Unii Europejskiej³¹:

- 1) regiony zdominowane przez dużą metropolię (metropolitalne),
- 2) regiony policentryczne o wysokiej gęstości zaludnienia i gęstej sieci miast i wsi,
- 3) regiony policentryczne o wysokiej gęstości zaludnienia i gęstej sieci miast,
- 4) obszary wiejskie znajdujące się pod wpływem metropolii,
- 5) obszary wiejskie z małymi i średnimi miastami,
- 6) pozostałe obszary wiejskie.

Szczegółowe analizy empiryczne pozwoliły uściślić wyniki badań obszaru UE-15 (aktualnie uzupełnione zostały dane o regionach krajów tzw. „nowej Unii”). Wyróżniono trzy główne typy regionów występujących w UE (zobacz tabela 2).

Tabela 2. Typy regionów względem gęstości zaludnienia i wielkości miasta centralnego

Typ	Opis
Typ I1	Regiony aglomeracyjne (centrum > 300 000 mieszkańców; gęstość zaludnienia > 300 osób/km ²)
Typ I2	Regiony aglomeracyjne (centrum > 300 000 mieszkańców; gęstość zaludnienia < 300 osób/km ²)
Typ II1	Regiony zurbanizowane (centrum > 150 000 mieszkańców; gęstość zaludnienia < 300 osób/km ² lub centrum > 300 000 mieszkańców; gęstość zaludnienia < 150 osób/km ²)
Typ II2	Regiony zurbanizowane (centrum > 150 000 mieszkańców; gęstość zaludnienia < 150 osób/km ²)
Typ III1	Regiony rolnicze (centrum > 125 000 mieszkańców; gęstość zaludnienia < 100 osób/km ²)
Typ III2	Regiony rolnicze (centrum < 125 000 mieszkańców; gęstość zaludnienia < 100 osób/km ²)

Źródło: Raport SPESP 2000, http://www.mcrit.com/SPESP/SPESP_REPORT/1.2.final.pdf, s. 104.

Analizując sytuację gospodarczą regionu i przyczyny zachodzących zmian, należy pamiętać, iż są one determinowane nie tylko przez cechy struktury przestrzennej, ale także powiązania zewnętrzne z innymi regionami bądź jednostkami systemowymi wyższego rzędu – np. gospodarką narodową czy organizacjami ponadnarodowymi. Charakter i rodzaj tych powiązań przesądzają o stopniu otwartości regionu. W ramach gospodarki narodowej regiony można uznać za w pełni otwarte – nie występują pomiędzy nimi żadne formalne bariery przepływu czynników produkcji, dóbr czy usług. Jednak na poziomie międzynarodowym poziom otwartości relacji zewnętrznych może być bardzo różny i zależy od polityki rządu oraz władz regionalnych.

1.3. Rozwój gospodarczy regionu

Mechanizmy i czynniki oddziałujące na stan gospodarki są przedmiotem zainteresowania zarówno rozważań akademickich, jak i praktyki gospodarczej (m.in. po-

lityki społeczno-gospodarczej) od dziesięcioleci. Jednakże dotychczas nie ukształtował się jednoznaczny pogląd w kwestii wyboru najlepszych kryteriów całościowej oceny sytuacji regionu. Najczęściej wykorzystywane jest pojęcie „rozwój”, choć nie brakuje kontrowersji wokół jego wieloznaczności i różnych obszarów interpretacji. Mimo to dominuje przekonanie, że termin ten najlepiej odzwierciedla zmiany zachodzące w różnych płaszczyznach życia społeczno-gospodarczego.

1.3.1. Pojęcie rozwoju

W literaturze przedmiotu, rozwój najczęściej określa się jako trwały i jednoczesny wzrost poziomu życia ludności, wzrost produkcji, konsumpcji oraz nakładów inwestycyjnych³², lub szerzej, jako całokształt jakościowych i strukturalnych zmian gospodarczych towarzyszących ilościowym efektem wzrostu gospodarczego³³. Bywa definiowany także wężiej, w kategoriach wyłącznie ekonomicznych, jako wzrost potencjału gospodarczego danej jednostki terytorialnej³⁴ lub „zmiana regionalnej produktywności mierzonej wielkością populacji, zatrudnieniem, dochodem i wartością produkcji dodanej”³⁵. W ostatnich latach znaczenia nabiera określanie rozwoju przez pryzmat międzynarodowej poprawy konkurencyjności regionu i zlokalizowanych w nim podmiotów gospodarczych oraz wzrostu poziomu życia mieszkańców³⁶.

Rozwój regionu postrzegany jest najczęściej jako proces o charakterze ekonomicznym, w którym – dzięki poprawie efektywności wykorzystania zasobów – rośnie produkt regionalny i możliwości wytwórcze. Nie można jednak pominąć jego skutków społecznych³⁷. Efekty społeczne rozwoju gospodarczego są jednak, po pierwsze – trudno mierzalne, a po drugie – niejednoznaczne i trudne do przewidzenia. Z jednej strony, rozwój gospodarczy może dawać materialną podstawę rozwoju społecznego, gdyż poprawa jakości oraz dostępności dóbr i usług może wyzwać pozytywne zmiany w sposobie, poziomie i jakości życia mieszkańców. Nie brakuje jednak dowodów empirycznych³⁸ na to, iż dynamiczny rozwój i wzrost gospodarczy mogą prowadzić do rozwarstwienia i dezintegracji społecznej, marginalizacji i ubóstwa pewnych środowisk, a co za tym idzie, wzrostu patologii i niepokojów społecznych. Od połowy lat 80. XX w., rośnie liczba zwolenników poglądu, iż przy odpowiednim wsparciu władz możliwy jest jednoczesny rozwój gospodarczy i społeczny. Warunkiem jest jednak zmiana punktu ciężkości polityki władz ze sfery podziału i redystrybucji dochodu na wsparcie edukacji i sfery wytwarzania. Dzięki takiej zmianie poprawia się stan kapitału ludzkiego i społecznego³⁹ w regionie, który z kolei jest ważnym niematerialnym czynnikiem przyspieszenia wzrostu i rozwoju gospodarczego. Z tego punktu widzenia wybór priorytetów oraz sposobów wspierania rozwoju społecznego jest decyzją rodzącą znaczne skutki gospodarcze⁴⁰.

Rozwój regionalny postrzegać można także przez pryzmat zachodzących zmian technicznych i technologicznych, infrastrukturalnych, przestrzennych i środowiskowych (zobacz tabela 3). W klasycznych modelach wzrostu gospodarczego czynnikiem tym przypisuje się marginalną rolę, natomiast we współczesnych koncepcjach coraz częściej wskazuje się na ich istotny wpływ na potencjał rozwojowy gospodarki. Dzięki nowym technologiom i lepszej infrastrukturze rośnie wydajność czynników produkcji, a zatem następuje wzrost dochodu oraz poziomu dobrobytu. W ostatnich latach coraz więcej uwagi poświęca się także kwestiom ekologii, stanu środowiska naturalnego, a także poziomu zagospodarowania przestrzeni, strukturą funkcjonalną i łaodem (względnie występującymi konfliktami) przestrzennym. Szczególną rolę odgrywa powiązanie kwestii środowiska naturalnego i rozwoju gospodarczego – pozostaje to w kręgu zainteresowań koncepcji rozwoju zrównoważonego.

Tabela 3. Wymiary rozwoju regionalnego

Wymiary rozwoju	Charakterystyka
Spoleczny	Ludność i jej struktura, wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, stopa bezrobocia, integracja lokalna i regionalna, warunki życia, profesjonalizm instytucji administracji państwowej i samorządowej, dostępność do usług (w tym szczególnie usług społecznych).
Gospodarczy	Potencjał gospodarczy, przedsiębiorczość i innowacyjność według sektorów i branż, rynki lokalne i regionalne, baza ekonomiczna miast i regionów, korzyści zewnętrzne, koszty zewnętrzne i społeczne, dobra wspólne i udogodnienia, konkurencyjność, stan współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej.
Środowiska naturalnego	Zasoby środowiska przyrodniczego i ich ocena, stan zanieczyszczenia i zniszczenia środowiska naturalnego, infrastruktura ekologiczna, świadomość ekologiczna mieszkańców, programy ekorozwoju i źródła ich finansowania.
Technologiczny i infrastrukturalny	Dostępność i jakość usług telekomunikacyjnych i informatycznych, stan infrastruktury technicznej i komunikacyjnej: dróg, kolei, lotnisk, portów, itp., programy modernizacji infrastruktury, luka infrastrukturalna, strategiczne inwestycje infrastrukturalne i realna dostępność źródeł finansowania.
Przestrzenny	Zagospodarowanie przestrzenne, układy funkcjonalno-przestrzenne, dostępność przestrzenna, łaód przestrzenny, konflikty w przestrzeni, czynniki kształtujące przestrzeń ekonomiczną, lokalizacyjne procesy przestrzenne, wartość przestrzeni.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *Rozwój lokalny i regionalny. Uwarunkowania, finanse i procedury*, Wyd. Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 29.

Analizując zmiany gospodarcze zachodzące w regionie na tle uwarunkowań ogólnokrajowych należy wskazać na różnicę pojęć „rozwój regionalny” i „rozwój regionu”, które ze względu na bliskość leksykalną często bywają stosowane zamiennie. Pierwsze z nich odnosi się do procesów rozwoju szerszego układu (kraju) w podziale na mniejsze jednostki – regiony. Jego celem jest harmonijny rozwój wszystkich regionów w kraju oraz zapobieganie narastaniu dysproporcji ekonomicznych. Podmiotem odpowiedzialnym i sterującym jest władza państwowa, która dysponuje szerokim katalogiem instrumentów wsparcia. Rozwój regionalny jest zatem wynikiem aktywnej polityki prowadzonej na szczeblu rządowym, która ma przeciwdziałać naturalnym mechanizmom polaryzującym gospodarkę.

Pojęcie „rozwój regionu” dotyczy wyłącznie wyodrębnionej geograficznie jednostki i procesów zachodzących wewnątrz. Jest on uzależniony przede wszystkim od zasobów naturalnych, rzeczowych i ludzkich, potencjału, infrastruktury i relacji regionu z otoczeniem⁴¹. Choć istnieje powszechna akceptacja dla tezy, że nie jest to proces w pełni samoistny⁴², to jednak przedmiotem wielu dyskusji i badań jest kwestia, na ile władze lokalne i regionalne mogą aktywnie uczestniczyć i współkształtować sytuację gospodarczą danego obszaru. Z jednej strony, bowiem dysponują określonym instrumentarium prawnym i zasobami finansowymi, z drugiej jednak często okazuje się, że są one niewystarczające by zmienić kierunek zachodzących zmian gospodarczych.

Obie kategorie (rozwój regionalny i rozwój regionu) wzajemnie na siebie oddziałują, ponieważ gospodarka regionu oraz zachodzące w niej zmiany silnie powiązane są z przestrzenią ekonomiczną wyższego szczebla – kraju. Region może być w dużym stopniu samowystarczalny, a struktura administracyjna i ustrój państwa może pozwalać na znaczną samodzielność zarówno ekonomiczną, jak i finansową, jednak nie sposób abstrahować od procesów ogólnokrajowych. Działania prowadzone na poziomie regionu pozwalają łączyć dążenia gospodarki narodowej z oczekiwaniami, potrzebami i zasobami lokalnymi. Zakres kompetencji regionu wobec społeczności lokalnych, z jednej strony, a władz krajowych, z drugiej, określa unijna zasada subsydiarności. Według niej tylko te zadania powinny być przekazywane na wyższy poziom (krajowy), które nie mogą być skutecznie realizowane przez władze regionalne na poziomie regionu. Z tego punktu widzenia, priorytetowe znaczenie powinien mieć rozwój regionu, a rozwój regionalny powinien być traktowany jako narzędzie pomocnicze, pozwalające zachować spójność społeczno-gospodarczą kraju. W praktyce jednak często trudne jest oddzielenie zadań polityki rozwoju regionu i rozwoju regionalnego.

1.3.2. Klasyfikacja regionów według poziomu rozwoju

Dokładna ocena zasobów regionu, struktury gospodarczej i efektywności ich wykorzystania pozwala określić poziom rozwoju oraz kierunek i siłę zachodzących zmian. Uwzględnianie wszystkich elementów składających się na rozwój gospodarczy znacznie utrudniałoby i wydłużało ocenę, dlatego dominuje podejście syntetyczne. Opiera się ono na jednym podstawowym wskaźniku – poziomie PKB na mieszkańca, który najlepiej oddaje kondycję gospodarki. Dodatkowe kryteria pozwalające precyzyjniej określić sytuację gospodarczą regionu są przedmiotem wielu dyskusji. W zależności od tego, jaka cecha jest charakterystyczna dla danego obszaru *in plus* lub *in minus*, można wykorzystać różne wskaźniki, np.: strukturę gospodarki, innowacyjność, konkurencyjność, poziom wynagrodzeń, konsumpcji i inwestycji, bezrobocia itp.

Najczęściej spotykany, dychotomiczny podział wyróżnia regiony rozwinięte i opóźnione w rozwoju⁴³ – zobacz tabela 4. Podstawowym kryterium tego rozróżnie-

nia jest właśnie wartość PKB na mieszkańca (ujęcie statyczne), choć klasyfikacja regionów do obu grup jest subiektywna. W praktyce sytuację ocenia się na tle innych jednostek tego samego szczebla w kraju lub grupie krajów (np. Unii Europejskiej). Wówczas granicę pomiędzy poszczególnymi typami regionów ustala się na poziomie umownym biorąc za punkt odniesienia np. średnią wartość lub 75% średniej wartości cechy wyróżniającej. Zaletą takiego podejścia jest łatwość dokonania podziału, wadą natomiast mała precyzja i relatywizm. Najwyższe wartości wskaźników rozwoju w danym kraju mogą okazać się niskimi na tle wyników regionów całego ugrupowania integracyjnego.

Tabela 4. Podział regionów wg poziomu rozwoju – ujęcie statyczne

Typy regionów ^(A)	Szczegółowe podziały
<p>Rozwinięte i rozwijające się – w procesie gospodarowania wykorzystywane są w sposób racjonalny wszystkie zasoby występujące na jego obszarze</p>	<p>Typy rozwiniętych regionów europejskich, które odnosiły sukces gospodarczy w ostatnim dziesięcioleciu^(B):</p> <p>regiony pełniące rolę centrum produkcji – charakteryzują się dużym udziałem międzynarodowych koncernów (BIZ) w gospodarce oraz wysokim udziałem eksportu wyrobów przetwórstwa przemysłowego;</p> <p>regiony wytwarzające nowe wartości dodane – wyróżniają się wysoką międzynarodową konkurencyjnością lokalnie dominujących gałęzi gospodarki oraz istnieniem klastrów;</p> <p>regiony będące centrami wiedzy – cechują się dużą liczbą firm wysokich technologii i firm wysoko wyspecjalizowanych usług, a także istnieniem efektywnych kanałów przepływu wiedzy.</p> <p>Typy rozwiniętych, najbardziej innowacyjnych^(C) regionów^(C):</p> <p>regiony przemysłowe – które dzięki szybkiej restrukturyzacji, wykorzystaniu potencjału instytucjonalnego oraz współpracy nauki i przemysłu zdołały się przystosować do nowych warunków (np. Monachium, Grenoble, Göteborg);</p> <p>regiony uniwersyteckie – ich potencjał opiera się na rozwoju innowacyjnych przedsiębiorstw, głównie małych i średnich, działających w otoczeniu uniwersytetów i uczelni wyższych (np. Cambridge, Oxford, Piza);</p> <p>technopolie – ich rozwój opiera się głównie na czynnikach zewnętrznych: subsydiach rządowych oraz napływie inwestycji dużych innowacyjnych koncernów (np. Sophia Antipolis, Tuluza, Barcelona);</p> <p>regiony metropolitalne – aktywnie uczestniczące w światowym systemie informacji i innowacji. Ich potencjał opiera się głównie na zasobach ludzkich, rozwoju ośrodków naukowo-badawczych i usług okołobiznesowych.</p>
<p>Opóźnione w rozwoju (słabo rozwinięte, zacofane, depresyjne) – część zasobów jest wykorzystywana nieefektywnie</p>	<p>Przykładowe typy regionów słabo rozwiniętych, opóźnionych w rozwoju^(D):</p> <p>regiony problemowe, charakteryzujące się występowaniem różnego rodzaju dysproporcji społeczno-gospodarczych,</p> <p>regiony depresji, gdzie nastąpiło załamanie kluczowej dziedziny gospodarczej,</p> <p>regiony zagrożenia ekologicznego, w których w znacznym stopniu zachwiana została równowaga ekologiczna.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie:

^(A) B. Winiarski, *Polityka regionalna*, PWN, Warszawa 1976, s. 173-187;

^(B) Third Cohesion Report, COM (2005) 192, Bruksela 17.05.2005, http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/repor_en.htm;

^(C) G. Gorzelak, M. Smętowski, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Wyd. Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005, s. 29-30;

^(D) B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *Rozwój lokalny i regionalny. Uwarunkowania, finanse i procedury*, Wyd. Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 18.

W literaturze można spotkać także dynamiczne podejście do oceny sytuacji regionów. Jego zwolennicy wskazują, że badania statyczne nie oddają w pełni możliwości ani perspektywy rozwoju gospodarek, ponieważ nie uwzględniają zdolności adaptacyjnych. Intensywne przeobrażenia gospodarki światowej stawiają wyzwania także regionom i te, które szybciej potrafią dostosować się do rosnącej konkurencji, powinny być oceniane wyżej. W przypadku badań tendencji zmian, podobnie jak w badaniach statycznych, najprostszym i najczęściej wykorzystywanym wskaźnikiem jest PKB – w tym przypadku uwzględnia się jednak dynamikę jego zmian⁴⁵ (zobacz tabela 5).

Tabela 5. Podział regionów wg poziomu rozwoju – ujęcie dynamiczne

Typy regionów ^(A)	Szczegółowe podziały ^(B)
<p>Regiony o średnim i szybkim tempie rozwoju, które są tzw. „lokomotywami” rozwoju</p>	<p>otwarte regiony rosnące – są to regiony, których system gospodarczy powiększa się na skutek wzrostu lub substytucji elementów już istniejących albo pojawiania się nowych. Impulsem wzrostu może być czynnik zewnętrzny (np. zmiany w popycie lub podaży, rozprzestrzenianie się nowych technologii) lub czynnik wewnętrzny (np. dodatnie sprzężenia zwrotne, dzięki którym elementy systemu oddziałują na siebie, wzmacniają się wzajemnie, tworzą nowy popyt oraz sprzyjają rozwojowi infrastruktury);</p> <p>otwarte regiony rozwijające się – różnią się od regionów rosnących tym, że zmiany zachodzące w ich strukturach gospodarczych mają charakter przełomowy, polegają na znacznej restrukturyzacji części systemu, a w rezultacie powodują znaczny wzrost funkcjonalnej specjalizacji i wytworzenie nowych relacji z otoczeniem.</p>
<p>Regiony o niskim lub ujemnym tempie rozwoju</p>	<p>regiony upadające – które na skutek znaczącej zmiany struktury gospodarczej utraciły zdolność utrzymywania właściwych interakcji z otoczeniem, a przez to wzrostu. Zmiana może być wywołana w sposób obiektywny, np. na skutek wyczerpania się złóż surowca, lub dzięki decyzjom zewnętrznym, np. rozwój sieci komunikacyjnej z ominięciem dawnych węzłów przeładunkowych. Niekorzystne procesy demograficzne (migracje, starzenie się ludności) wzmacniają dodatkowo trend schyłkowy;</p> <p>regiony stacjonarne – nie wykazują ani wzrostu, ani upadku, a ich interakcje z otoczeniem pozostają na niezmiennym poziomie, są nieinnowacyjne. Region taki może zostać wytrącony ze stanu stagnacji na skutek wewnętrznego szoku, np. znacznego wzrostu cen produktu wytwarzanego w regionie na skutek nieurodzaju w innej części kraju lub świata. Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, że po okresie dostosowań negatywne sprzężenia zwrotne znowu doprowadzą region do stanu stagnacji.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: ^(A) B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *Rozwój lokalny i regionalny. Uwarunkowania, finanse i procedury*, Wyd. Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 16; ^(B) R. Domański, *Geografia ekonomiczna, ujęcie dynamiczne*, PWN, Warszawa 2005, s. 97-98.

Oba podejścia nie są rozłączne. Praktyka pokazuje, że najczęściej regiony o niskim tempie rozwoju są jednocześnie opóźnione w rozwoju, problemowe. „Lokomotywy” rozwoju z kolei, to przeważnie regiony wysoko rozwinięte. Jednakże zachodzące w ostatnich latach dynamicznie przeobrażenia w gospodarkach regionów utrudniają generalizację.